

CITATION

Karabiber, Namık Kemal. "Fakhr ad-Din ar-Razi's Classification of Islamic Sects and his approach to historiography of Islamic Sects" *Journal of Faculty of Theology of Bozok University*. 6,6 (2014/6), pp. 91-101.

Râzî'nin Mezhepler Tarihçiliği ve Fırka Tasnifi

Namık Kemal KARABİBER

Yrd. Doç. Dr. Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Özet:

Fahredden er-Râzî'nin İslam Mezhepleri Tarihi alanında yazdığı *İ'tikadâtü'l-Fıraki'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn* adlı eseri birçok açıdan önem arz eden bir eserdir. er-Râzî, eserinde, yaşadığı döneme kadar ortaya çıkan İslam mezhepleri hakkında bilgiler vermenin yanında, Yahudilik, Hıristiyanlık, Mecusilik ve Sabiilik gibi farklı dinlerin mezhepleri hakkında da kısa ve özlü bilgiler vermektedir. er-Râzî, kitabına aldığı mezhepleri, bir kısım müelliflerin yaptığının aksine red veya kabul yoluna gitmeyerek, yüz civarında İslam mezhebi hakkında bilgiler vermekle yetinmiştir.

Anahtar Kelimeler: Fahreddin er-Râzî, İslam Mezhepleri, Mezhep Tasnifi, İ'tikadât.

imha edilmesi; ayrıca mezhepler ile ilgili kitapların, muhalif mezhep mensuplarının katı tutumlarından dolayı, karşıt görüşteki kitapları ortadan kaldırmaları nedenleri ile İslam mezhepler tarihi ile ilgili yazılan eserlerin bir kısmı maalesef günümüze kadar ulaşmamıştır. er-Râzî'nin İslam mezhepleri ile ilgili *İ'tikadâtü'l-Fıraki'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn*⁰² adlı eseri, günümüze kadar gelebilen ender eserlerden biridir.

01. İslam Mezhepleri ile ilgili kullanılan kavramlar ve bu bağlamda kaleme alınan eserler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Fiğlalı, E. Rûhi, *Günümüz İslam Mezhepleri*, İzmir 2008, 20 vd; 24 vd.

02. İlk defa 1938 yılında Ali samî en-Neşşâr tarafından tahkik edilerek neşredilen *İ'tikadâtü'l-Fıraki'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn* adlı eserin birçok baskısı mevcuttur; Neşşâr, kitabın baş kısmında Şeyh Mustafa Abdurrezzâk'ın "Sufiyye ve Fıraki'l-İslâmiyye" adlı bir makalesine de ek olarak yer vermiştir.

KAYNAKÇA

Karabiber, Namık Kemal. "Râzî'nin Mezhepler Tarihçiliği ve Fırka Tasnifi" *Bozok Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 6,6 (2014/6), ss. 91-101.

İslam mezhepleri tarihçiliği alanında yazılan ilk eserler, "Makale/Makâlât", "İlmu'l-Makâlât" veya *İlmu Makâlâti'l-Fırak* adları ile kaleme alınmıştır. Daha sonraki dönemlerde bu tür eserler "Fırka/Fırak", "Mille/Milel" ve "Nihle/Nihal" adları ile kaleme alınmış ve bu bir gelenek halini almıştır.⁰¹ *Milel ve Nihal* tarzında kaleme alınan eserler İslam dışı din ve mezheplerden de bahseden türlerdir.

Tarihte meydana gelmiş savaşlardan ötürü kütüphanelerin tahrip edilip kitapların

Fırka veya mezheplerin ortaya çıkmasında da birçok neden gösterilir.⁰¹ İslam mezheplerini konu alan eserlerin kaleme alınmasında da birçok neden zikredilebilir. Özellikle İslam düşünce tarihinde ortaya çıkan ve kurumlaşan fırka ve mezheplerin tanınması ve bilinmesine yönelik objektif nedenlerden dolayı kaleme alınanlar bulunmaktadır. Bunun yanında belli bir mezhebi “Fırka-i Naciye” olarak konumlandırıp, diğer fırkaları da “Fırak-ı Dâlle” olarak isimlendirip yazılan eserler de vardır. Bazen “Makale/Makâlât” tarzında sadece belli bir mezhebin bir veya birden çok görüşlerini savunmak amacıyla yazılan türler de mevcuttur.

İslam mezhepleri ile ilgili yazılan eserlerde yapılan fırka tasniflerinin de çok farklılık arz ettiğini, müelliflerin kendi kanaatleri doğrultusunda değişik tasnifler yaptıklarını görmekteyiz. Söz konusu tasniflerde ya belirli inanışlar arasındaki benzerlikler göz önüne alınmış, ya da kaba bir sınıflama yoluna gidilmiştir.

İslam mezhepleri ile ilgili olarak kaleme alınan eserlerin tamamında, mezhep tasnifleri birbirinden farklıdır. Mezhep tasniflerinde, ana mezheplerin sayısı ve adları hakkında bile bir ittifakın olmadığı görülür. Yine söz konusu eserlerde tarihî arka planın ihmal edildiğini ve fırkaların doğuşuna tesir eden tarihî, siyasi ve dinî anlayış farklılıklarının da göz ardı edildiğini müşahade etmek mümkündür.⁰²

01. Bkz., Muhammed Ebû Zehrâ, *İslam'da Siyasi, İtikadî ve Fıkhi İslam Mezhepleri Tarihi*, çev. Hasan Karakaya, Kerim Aytekin, Abdulkadir Şener, Hisar yayınevi, İstanbul ts. 9 vd.

02. Fırak edebiyatı alanında kaleme alınan

İslam mezhepleri tarihçilerinden bir kısmı, mezheplerin görüşlerini nakletmekle yetindikleri halde, diğer bazı İslam Mezhepleri tarihçileri ise söz konusu mezheplerin görüşlerini naklettikten sonra red veya kabul yoluna giderek bu görüşleri kritize etmişlerdir. Yine birçok müellif, İslam mezheplerinin ortaya çıkışını hazırlayan sebepler üzerinde durmamış, sadece mezhep kurucuları sayılan şahısların görüşlerini nakletmiş ve bu görüşleri incelemekle yetinmişlerdir. Diğer bir ifadeyle, mezheplerin doğuşuna etki eden bir takım siyasi, içtimaî, iktisadî ve tarihî olayların tesiri hakkında herhangi bir bilgi vermemişlerdir. Hâlbuki mezheplerin doğuşuna etki eden gerçek sebepler bilinmeden, ortaya konan görüşlerin bir temele oturtulması ve sıhhatli bir değerlendirmeye tabi tutulması, o mezhep hakkında verilecek hükmün yeterince isabetli olmaması sonucunu doğurabilmektedir.

İslam mezhepleri tarihçileri tarafından yapılan tasniflerde, belirleyici unsurların başında, Hz. Peygamber'e isnad edilen “yetmiş üç fırka hadisi”⁰³

eserler, bu eserlerin temel özellikleri ve İslam mezhepleri tarihi kaynaklarının tasnif ve içerik problemleri ile ilgili olarak bkz., Fıçlalı, E. Ruhi, *Mezhepler Arasındaki Farklar* (Önsöz), TDV yayınları, Ankara 1991, s. XIII vd.

03. Söz konusu hadiste Yahudilerin yetmiş bir, Hıristiyanların yetmiş iki, Müslümanların da yetmiş üç fırkaya ayrıldıkları ve biri hariç diğerlerinin cehennemlik olduğu şeklinde farklı rivayetler bulunmaktadır. Bu hadise binaen fırak edebiyatı yazarlarının büyük bir kısmı bu hadisteki sayıyı esas kabul ederek mezhep tasniflerini bu sayıya göre yapmışlardır. Hadisin farklı varyantları için Bkz., *Kütüb-i Sitte*, Dâru's-Selam, Riyad 2000, İbn Mâce, *Sünen*, el-Fiten, 17, s. 2716; Tirmizi, *Câmi'*, İmân, 18 s., 1918; Ebu Dâvud, *Sünen*, Kitâbu's-Sünne, 1, s., 1560; Bu hadislerle ilişkin geniş bilgi ve değerlendirme için bkz. Özler, Mevlüt, *İslâm Düşüncesinde 73*

gelmektedir. Birçok müellifin bu hadisteki sayıyı esas alarak tasniflerini yetmiş üç sayısı ile sınırlandırma yoluna gittiklerini görmekteyiz. Bunların başında, *el-Fark beyne'l-Fırak*'ın yazarı olan Bağdâdî, *et-Tebisîr fi'd-Dîn* adlı eserin yazarı olan İsferyânî, *et-Tenbih ve'r-Red* adlı eserin yazarı olan Malatî ve *el-Milel ve'n-Nihal* adlı eserin yazarı olan Şehristânî gelmektedir.

Bazı müellifler de yetmiş üç fırka hadisindeki sayıyı kesretten kinaye olarak kabul etmişler ve yaptıkları tasniflerde bu yetmiş üç sayısını nazarı itibara almamışlardır. *Makalatu'l-İslâmiyyîn*'in yazarı olan Eş'arî ve *el-Fasl'ın* yazarı olan İbn Hazm bu gruba dâhildirler. Fahreddin er-Râzî'nin de yaptığı mezhep tasnifinde bu sayıyı esas almadığını, *İ'tikadât* adlı eserini incelerken görmekteyiz. Çünkü Fahreddin er-Râzî, söz konusu eserinde yüzü aşkın mezhepten bahsetmekte ve bunların görüşlerine yer vermektedir.

Bununla ilgili olarak, er-Râzî'ye yetmiş üç fırka hadisi hatırlatılmış, eserinde bu sayının dikkate alınmadığı ile ilgili soru sorulmuştur. er-Râzî'nin bu soruya verdiği cevap bu konuya ışık tutmaktadır. er-Râzî, bu soruya verdiği cevapta Hz. Peygamber'in söz konusu hadisteki muradının büyük fırkalar olduğu ihtimaline işaret eder. Kendisinin saydığı grupların büyük fırkalardan olmadığını, eserinde bütün fırkalardan da bahsetmediğini, hatta Râfıza içinde kabul edilen İmâmiyye'nin tek başına

Fırka Kavramı, İstanbul 1996, s. 21 vd; Gömbeyaz, Kadir, 73 Fırka Hadisinin Mezhepler Tarihi Kaynaklarında Fırkaların Tasnifine Etkisi, *Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XIV, 2, (2005), ss. 147-160.

yetmiş üç fırkasının olduğunu, bütün fırkalardan bahsetmesi halinde de sayının daha fazla olacağını ifade eder.⁰¹

Fırak edebiyatı yazarları, ana fırkaların sayısı ile ilgili olarak dörtten onakadar değişik sayıda fırka tasnifi yapmışlardır. Ana fırkalar üzerinde bile bu kadar değişik sayıda tasnif yapılmışken, tali fırkalar hakkında birbirinden çok farklı tasniflerin yapılması kaçınılmaz olmuştur. Fırkaların isimlendirilmesi konusunda da benzer bir durum söz konusudur.

er-Razi, *Mezhepler ve İ'tikadatu'l-Fıraki'l-Müslimine ve'l-Müşrikin* Adlı Eseri

Fahreddin er-Râzî (606/1184), kendi ifadesiyle "ilim aşığı" bir kişi olarak özellikle Kelam, Tefsir ve Felsefe alanları başta olmak üzere birçok alanda eserler kaleme almış velud müelliflerdendir. İlim tahsili ve ilmi münazalar⁰² için İslam beldelerinin birçoğuna sehayetlerde bulunmuştur. er-Râzî, başta Horasan, Maverâünnehr, Cürcân, Tûs, Herat, Hovârizm, Buhârâ, Semerkant, Hucend, Belh, Gazne ve Hind yöresi⁰³ olmak üzere birçok merkeze yaptığı ilmi seyahatlerde farklı inanç ve kültürleri

01. er-Râzî, *İ'tikadât*, s. 74-5.

02. Bu münazara örneklerinden biri için bkz., Fahrudin er-Râzî, *Münâzarât fi Bilâdi Maverâu'n-Nehr*, thk., Fethullah Huleyf, Beyrut ts.; er-Râzî söz konusu eserinde daha çok Maturidi kelamcıları ve Hanefi fıkıhçıları ile tartıştığını ifade eder. Bkz., *Münazarât*, s. 7; Bunun nedeni ise kendisinin akaidde Eş'arî, fıkhıta Şafiî olmasının payı olduğu söylenebilir; Ayrıca Maturidî alimlerinden Nureddin es-Sâbunî(580/1184) ile Buhârâ'da münazaraları olmuştur. Bkz., *Münazarât*, s. 14 vd; es-Sâbunî, Nureddin, *el-Bidâye (Maturidiye Akaidi* önsöz), çev., Bekir Topaloğlu, s. 22.

03. Bkz., er-Râzî, *Münazarât*, s. 7.

yakından tanıma fırsatı bulmuştur. er-Râzî, atına binip yürümeye başladığında etrafında fukahadan v.s. ulemadan üç yüz civarında talebesinin beraberinde yürüdüğü ifade edilir.⁰¹

er-Râzî, farklı din ve mezheplerin meclislerinde bulunmuş ve birçok tartışmalara da bizzat katılmıştır. Bu tartışmalar neticesinde başta Kerrâmîler olmak üzere birçok fırka ve mezhep mensubunun kendi inancını terk ederek Ehl-i Sünnet inancına dönmesine neden olmuştur. Bu nedenle Herat'ta "Şeyhu'l-İslam" olarak isimlendirilmiştir.⁰²

Fahreddin er-Râzî'nin *İ'tikadât*'ını esas alarak ele alacağımız bu çalışma, er-Râzî'nin mezhepleri konu edinen diğer çalışmalarını kapsamamaktadır.⁰³ er-Râzî *İ'tikadât*'ında, İslam Mezhepleri ile ilgili kaleme alınan Şehristânî'nin meşhur *el-Milel ve'n-Nihal* adlı eserini içerik olarak eleştiriye tabi tutar. Ona göre, İslam mezhepleri ile ilgili bölüm, muhaliflerine karşı mutaassıp biri olarak nitelendirdiği Bağdâdî'nin *el-Fark Beyne'l-Fırak*'ından nakledildiğini iddia ederek bu durumun da bir eksiklik

01. Bkz., Subki, Abdulkâfi (746/1345), *Tabakatu's-Şafiyyeti'l-Kubrâ*, thk., Mahmud Muhammet et-Tenâhî; Abdulfettâh Muhammed el-Hâvî, Dâru İhyai Kutubi'l-Arabiyye, Kahire 1971, VIII, s., 87.

02. İbn Hallikân (681/1282), *Vefeyât*, IV, 249-250; Safedi (764/1363), *el-Vâfi*, IV, 176; İbnu'l-Kiftî, Er-Râzî'nin mutaassıp mezhep mensupları (özellikle Kerrâmîler) tarafından cesedinin kabrinden çıkartılıp parçalanmasından korktuğu için evinin içinde defnedildiğini ifade eder. Bkz., *İhbâru'l-Ulemâ*, s. 191.

03. Fahreddin er-Râzî'nin *er-Riyadu'l-Mûnika* ve *Tahsilu'l-Hak/İ'tikadât*'ının esas alınarak mezhepler tarihçiliği için bkz., Gömbeyaz, Kadiri, "Bir Fırak Müellifi olarak Fahreddin er-Râzî", *İslam Düşüncesinin Dönüşüm Çağında Fahreddin er-Râzî*, (içinde bölüm ss.,347-378.) İsam Yayınları, İstanbul 2013.

olduğunu ifade eder.⁰⁴ Bu durum, er-Râzî'nin fırka kitaplarının asıllarına ve usullerine vukufiyeti olan biri olduğunu göstermektedir.

er-Râzî'nin İslam Mezhepleri Tarihi alanında yazdığı *İ'tikadâtü'l-Fıraki'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn*⁰⁵ adlı eseri *milel nihâl* tarzında kaleme alınan bir eser kategorisinde değerlendirilebilir.⁰⁶ Çünkü er-Râzî, yaşadığı döneme kadar ortaya çıkan İslam mezhepleri hakkında bilgi-

04. Bkz., Münâzârât, s. 39-40.

05. er-Râzî'nin hayatını kaleme alan biyografik eserler, Kitabu Milel ve'n-Nihal tarzında bir eserinden bahsederken, *İ'tikadât*'ından bahsetmezler.. Bkz., İbn Ebi Usaybia (668/1270), *Uyunu'l-Enba fi Tabakati'l-Etibba*, Beyrut ts, 470; es-Safedi (764/1363), *Kitâbu'l-Vâfi bi'l-Vefeyât*, thk., Ahmed el-Arnaut, Turki Mustafa, Beyrut 2000, IV, 180. İbn İmad (1089/1678), *Şezarâtu'z-Zehab ve fi Ahbâri men Zehab*, thk, Abdulkadir el-Arnaut, Mahmud el-Arnaut, Dâru İbn Kesir, Beyrut 1986, VII, 41; Ayrıca Bkz., Sancar Faruk, "İ'tikadâtü Fıraki'l-Müslümin ve'l-Müşrikîn ve el-Milel ve'n-Nihal Literatüründeki Yeri", 137; Brockelmann, er-Râzî'nin *İ'tikadâtü'l-Fıraki'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn* adlı bir eserinin olduğunu ifade eder. Bkz., Gall, II, 506; *Suppl.*, I, 920; Fethullah Huleyf ise er-Râzî'nin 119 olarak tesbit ettiği eserlerinin listesinde, *İ'tikadât, Milel ve Nihal* ve *er-Riyadu Mu'nika fi'l-Milel ve'n-Nihal* şeklinde üç farklı ismi tek başlık altında zikreder. *Fahrüddin er-Râzî*, s.159-160. Huleyf, farklı isimdeki üç eserin de aynı olduğu görüşündedir; *İ'tikadât*'ın yine er-Râzî'ye ait olan Tahsilu'l-Hakk'ın bir bölümü olduğu da ifade edilir. Bkz., Gömbeyaz, Kadiri "Bir Fırak Müellifi Olarak Fahreddin er-Râzî", 350.

06. er-Râzî'nin *İ'tikadât*'ı ile ilgili yapılan çalışmalar için bkz., Namık Kemal Karabiber, *Fahrüddin er-Râzî'ye Göre İslam Mezhepleri'nin Tasnifi*, Basılmamış YL Tezi, HÜSBE, Şanlıurfa 1996; Fahreddin er-Râzî, "İ'tikadâtü Fıraki'l-Müslümin ve'l-Müşrikîn", çev.: Faruk Sancar, *Din Bilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi*, IX (2009), sayı 2, ss., 236-274; Faruk Sancar, "İ'tikadâtü Fıraki'l-Müslümin ve'l-Müşrikîn ve el-Milel ve'n-Nihal Literatüründeki Yeri", *Kelam Araştırmaları*, 7:1 (Ocak 2009), ss. 131-148.

ler vermenin yanında, Yahudilik, Hıristiyanlık, Mecusilik ve Sabiilik gibi farklı dinlerin mezhepleri hakkında da kısa ve özlü bilgiler vermektedir.⁰¹

Fahredden er-Râzî'den önce Sufiyyeye fırka tasnifleri içinde yer veren ve müstakil bir başlık altında ele alan kişilerden biri de Ebu'l-Meâli Muhammed el-Hüseynî el-Alevî (485/1092)'dir. Ebu'l-Meâli de fırkaların sayısını sekiz olarak zikrederek, yedinci fırka olarak da Sufiyye'den Nuriyye ve Hululiyye fırkalarına yaptığı fırka tasnifinde yer verir.⁰²

er-Râzî'nin eserini önemli kılan bir diğer özellik ise, Onun, diğer fırka müelliflerin aksine, Sufî fırkalarına da kitabında yer vermesidir. er-Râzî'nin "bu ümmetin fırkalarını anlatanların çoğu, Sufileri bahis konusu etmemişlerdir"⁰³ sözü ile fırka tasniflerinde Sufilere yer verilmemesinin hata olduğunu ifade ederek, fırka tasnifinde Sufilere de ayrı bir yer vermiştir.

er-Râzî, güzel bir yol olarak tavsif ettiği Sufiyye'yi, sözlerinin özünün Allah'ın bilgisine (marifetullah) ulaş-

ma yolunda bedeni bağlardan kopma ve arınmadan ibaret olduğu şeklinde tavsif eder.⁰⁴ Genel olarak Sufiyye'ye olumlu bakan Razi, Sufiyye fırkalarından Hululiyye ve Mubahiyye'nin İslam inancına ters görüşleri olduğunu beyan eder. Özellikle Mubahiyye fırkasının Mazdek inancı üzere olduğunu beyan ile Sufiyye'nin en kötü fırkası olduğunu ifade eder.⁰⁵

er-Râzî'nin, Sufiyye fırkaları ile ilgili değerlendirme yapma gereği duyması, Sufiyyenin yaşadığı dönemim önemli akımlarından biri olmasıdır. Nitekim çağdaşı olan birçok tanınmış sufiden bahsedilir. İbn Arabî, İbn Fariz, Feriduddin Attar, Sultanu'l-Ulema Bahauddin Veled, oğlu Mevlana, Sadreddin Konevi ve Necmuddin Kubrâ bu dönemde yaşamış önemli mutasavvıflardandır.⁰⁶

İslam Mezhepleri ile ilgili klasik kaynaklar incelendiğinde müelliflerinin iki metod takip ettikleri görülmektedir ki bunlardan ilki konu merkezli, diğeri ise şahıs merkezli olmak üzere iki ayrı metod şeklinde ele alınmıştır:

1-Meseleler bir esas olarak ortaya konulmuş ve bunlar her mezhebin fırka ve gruplarına göre alınmıştır.

2-Şahıslar ve makale sahipleri esas kabul edilip, sonra da onların mezhep ve görüşlerine göre tasnifler yapılmıştır.⁰⁷

Bu çalışmanın konusunu teşkil eden Râzî, İslam mezhepleri tarihi ile ilgili olarak kaleme aldığı *İ'tikâdâtü'l-Fıraki'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn* adlı

01. er-Râzî, Müslüman ve müşrik mezhepleri hakkındaki kitabının on bölüm olarak tertip edildiğini ifade eder. Bkz., *İ'tikâdât*, s. 38.

02. Ebu'l-Meâli'nin bahsettiği her iki sufiyye fırkası da er-Râzî'ni yaptığı tasnifte yer almaktadır. Bkz., "Kitâbu'l-Beyâni'l-Edyân", Farsça'dan Arapça'ya çeviren Yahya el-Hasan, *Ezher Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1957, c. XIX, s. 34.

03. er-Râzî, *İ'tikâdâtü'l-Fıraki'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn*, thk., Ali Sami en-Neşşâr, Kahire 1938, 72; Her ne kadar İslam mezhepleri tasniflerinde yer verilme de fırak edebiyatı yazarlarından bir kısmı Sufilere az da olsa yer vermişlerdir. Bkz., Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslamiyyîn*, nşr., H. Ritter Weisbaden 1980, s. 13-4; 289, 439; İsferraini, *et-Tebşir fi'd-Din*, 192; İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-Milel ve'n-Nihal*, Bağdâdî ts., IV, 226-7; Gazzâlî, *el-Munkız mine'd-Dalâl*, thk., Cemil Salîba, Kâmil 'İyâd, Dâru'l-Endülûs, Beyrut 1967, s. 100 vd.

04. er-Râzî, *İ'tikâdât*, s. 72.

05. er-Râzî, *İ'tikâdât*, s. 74.

06. Bkz., Uludağ, Süleyman, *Fahredden er-Râzî*, Ankara 1991, 21-22.

07. Şehristanî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 6.

eserinde mezhep kurucularını esas alarak ikinci metod olan şâhîr merkezli metodu kullanmış ve tasnifini bu kurala göre yapmıştır.

er-Râzî'nin, genel olarak fırkaların isimlendirilmesi, temel görüşleri ve temsilcileri hakkında bilgiler vermekle beraber onların görüşlerini herhangi bir eleştiriye tabi tutmadan olduğu gibi aktardığı görülür. Hatta kendi mezhebî kimliğini öne çıkarmamakla birlikte sadece filozofların görüşlerinden bahsettiği bir yerde kendisinin ehl-i sünne mezhebinden olduğunu ifade eder.⁰¹ er-Râzî, kitabına aldığı mezhepleri, bir kısım müelliflerin yaptığının aksine⁰², red veya kabul yoluna gitmeyerek sadece görüşlerine yer vermekle yetinmiştir.

er-Râzî, fikrî tartışmaların yoğun olarak yaşandığı bir dönem ve coğrafya'da yaşadı. Diğer din müntesiplerine yönelik eleştirilerinin yanında, özellikle Şia⁰³, Mu'tezile, Kerrâmiyye,

01. er-Râzî, kendisinin ehl-i sünne ve'l-cemaa'dan olmadığı yönündeki eleştirileri kabul etmeyerek, ehl-i bid'at ile mücadelenin ve ehl-i sünne akidesine davetin yegâne gayesi olduğunu ve bu uğurda birçok eser kaleme aldığını ifade eder. Bkz., *İtikâdât*, s. 92-3.

02. Mesela Bağdâdî, *el-Fark Beyne'l-Fırak* adlı eserinde fırkalardan bahsederken çoğunlukla onları eleştirmiş ve bu konuda katı bir ehl-i sünne taraftarı olduğunu açığa vurarak kurtuluşa erecek olan yegâne fırkanın ehl-i sünne ve'l-cema'a olduğunu ifade ile kitabında bu konuya müstakil bir bölüm ayırmıştır. Bkz., Abdulkâhir b. Tâhir b. Muhammed el-Bağdâdî, *el-Fark Beyne'l-Fırak*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye Beyrut ts., s. 239 vd.

03. Fahreddin er-Râzî'nin, Şia'ya yönelik eleştirilerini konu alan bir çalışma için bkz., Ali Nurullah Berk, *Fahreddin er-Râzî'nin Mefatihü'l-Çayb Adh Tefsirinde Şia'ya Yönelik Tenkitler*, Basılmamış YL tezi, HÜSBE, Şanlurfa 2006; er-Râzî, Kelam ilmi ile ilgili yazdığı *el-Muhassal* adlı eserinde imamet bahsi ile ilgili olan bölümde İmamiyye Şiasî ve fırkalarına müstakil bir yer

Ehli Felâsife ve Bâtınî gruplara karşı fikrî mücadeleler veren bir şahsiyettir. Hatta Mu'tezile ile yaptığı münazalar nedeniyle Hovârizm şehrinde sürüldüğü, Kerrâmîlere karşı olumsuz tavırdan dolayı da Kerrâmîler tarafından zehirletildiği ifade edilmektedir.⁰⁴

Râzî, eserinde İslam fırkalarını sekiz ana grup altında ele almaktadır. Bunlar:1. Mu'tezile, 2. Havâric, 3. Revâfız, 4. Müşebbihe, 5. Kerrâmiyye, 6. Cebriyye, 7. Mürcie, 8. Sufiyye, 9. İslâm Dışı Fırkalar.

er-Râzî'nin eserinde, İslam içerisinde doğduğu halde, İslam dışı fırka olarak kabul edilen bir diğer grup da "Müslüman olmadıkları halde, Müslümanlık iddiasıyla ortaya çıkanlar" başlığı altında ele alınmıştır.⁰⁵ Grup sayısı bununla 9 olur. er-Râzî'nin yapmış olduğu tasnifte ana mezhepler ve tali kollarını gösteren bir tablo şu şekilde verilebilir.

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere er-Râzî'nin, mezhepleri tasnifte dokuz ana grup altında yüzü aşkın fırkadan bahsettiği görülmektedir. Râzî, söz konusu ana fırkaların neden bu ismi

ayırmıştır. Bkz., *Kelâm'a Giriş (el-Muhassal)*, çev. Hüseyin Atay, AÜİF yayınları, Ankara 1978, 247 vd.

04. Yusuf el-Kiftî (646/1248), *İhbâru'l-Ulemâ bi'Ahbâri'l-Hukemâ*, Kâhire, s.191; Ayrıca bkz. İbn Hallikân, Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed Ebî Bekr, (681/1282) *Vefâyâtü'l-A'yân*, thk., İhsan Abbas, Dâru Sâdir Beyrut ts., IV, 250; Subki, Abdulkâfi (746/1345), *Tabakatu's-Şafiiyyeti'l-Kubrâ*, thk., Mahmud Muhammed et-Tenâhî; Abdulfettâh Muhammed el-Hâvî, Dâru İhyai Kutubi'l-Arabiyye, Kahire 1971, VIII, 86; İbnü'l-İmâd (1089/1678), *Şezerâtü'z-zehab*, VII, 40.

05. Er-Râzî'nin söz konusu eseri ve İslam mezheplerinin tasnifi ile ilgili bir çalışma için bkz., Karabiber, N. Kemal, *Fahreddin er-Râzî'ye Göre İslam Mezheplerinin Tasnifi*, Basılmamış YL tezi, HÜSBE, Şanlurfa 1996.

FAHRUDDİN ER-RÂZÎ'NİN MEZHEPLERİ TASNİF TABLOSU						
	MUTEZİLE	HAVÂRİC	RAVAFİZ			
			ZEYDİYYE	İMAMİYYE	GULAT	KEYSANİYYE
1	Ġaylâniyye	Muhakkimiyye/ Muhakkime	Cârûdiyye	Fırka	Sebâbiyye	Kerbiyye
2	Vâsiliyye	Ezârika	Süleymâniyye	Bâkriyye	Benâniyye	Muhtâriyye
3	Amriyye	Necedât	Sâlihiyye	Nâmûsiyye	Hattâbiyye	Hâşimiyye
4	Hüzeyliyye	Beyhesiyye		İmâdiyye	Muğîriyye	Râvendiyye
5	Nazzâmiyye	Acârîde		Şemtiyye	Mansûriyye	
6	Sümâmiyye	Salıyye		İsmâliyye	Cenâhiyye	
7	Bişriyye	Meymûniyye		Mübârekiyye	Mufavvide	
8	Muammeriyye	Hamziyye		Memtûriyye	Gurâbiyye	
9	Müzdâriyye	Halfiyye		Kat'ıyye	Fırka	
10	Hişâmiyye	Etrâfiyye		Müseviyye	Fırka	
11	Câhziyye	Şuaybiyye		Askeriyye	Kâmiyye	
12	Ka'biyye	Hâzimiyye		Ca'feriyye	Nusayriyye	
13	Cübbâiyye	Sa'lebiyye		Ashâbu'l-İntizar	İshâkiyye	
14	Behşemiyye	Ahnesiyye			Ezeliye	
15	Ahşidiyye	Ma'bediyye			Keyyâliyye	
16	Hayyâtıyye	Reşîdiyye				
17	Hüseyniyye	Mükerremiyye				
18		Malumiyye ve Mechuliyye				
19		İbâziyye				
20		Usfuriyye				
21		Hafsiyye				

FAHRUDDİN ER-RÂZÎ'NİN MEZHEPLERİ TASNİF TABLOSU (DEVAMI)							
	MÜŞEBBİHE	KERRAMİYE	CEBRİYYE		MÜRÇİYYE	SÜFİYYE	İSLAM DIŞI FIRKALAR
				NECCÂRİYYE			
1	Hakemiyye	Tarâyika	Cehmiyye	Bur'ûsiyye	Yünüsüyye	Ashâbu'l-Âdât	Bâtıniye
2	Cevâlikıyye	İshâkıyye	Dırâriyye	Za'ferâniyye	Gassâniyye	Ashâbu'l-İbâdât	Sabbâhiyye
3	Yünüsüyye	Hammâkıyye	Bekriyye	Müstedrekiyye	Yûmiyye	Ashâbu'l-Hakika	Nâsriyye
4	Şeytâniyye	Âbidiyye		Hafsiyye	Sevbâniyye	Nûriye	Karâmîta
5	Havâriyye	Yünâniyye			Hâliidiyye	Hulûliyye	Bâbekiyye
6		Sûramiyye				Mubâhiyye	Mukannaiyye
7		Heysamiyye					Seb'iyye

aldıkları, üzerinde ittifak ettikleri temel görüşleri ve kurucuları hakkında özlü bilgiler verir. Daha sonra da her ana mezhebin alt kolları olan fırkalardan, kurucularından ve temel görüşlerinden bahseder. Ayrıca fırkaların alt kollarından bazılarının adlarını zikretmez. Sadece kısaca görüşlerini zikreder, nadiren de ismini zikretmemekle birlikte tasnifinde yer verir.⁰¹ Bazı fırkaların da alt kollarının aslında daha çok olduğunu ifade ederek sadece verilenlerin yeterli olacağını ifade eder.⁰²

er-Râzî'nin, eserinde imâmet bahsi ile ilgili müstakil bilgiler verdiğini de görmekteyiz.⁰³ Özellikle bir imamın atanmasının gerekliliği, imamın masum olup olması, imamda bulunması gereken şartlar, Hz. Peygamber'den sonraki imamın Hz. Ebû Bekir olması ve Hz. Peygamber'den sonra en efdal kişinin kim olduğu ile ilgili farklı mezheplerin görüşlerine özellikle Şia'nın tezlerine ve karşı tezlerine yer verir.

01. Mesela İmamiyye'nin birinci ve onuncu, Gulat'ın dokuzuncu ve onuncu fırkalarının ismini belirtmeksizin sadece görüşleri hakkında kısa bilgi verildiği görülür. Bkz., er-Râzî, *İ'tikadât*, s. 53.

02. Bkz., er-Râzî, *İ'tikadât*, s. 63.

03. *el-Erbâin fî Usûli'd-Dîn*, thk., Ahmed Hicâzî, es-Sekâ, Mektebetu'l-Kulliyâti'l-Ezheriyye, Kahire 1986, 255 vd.

Sonuç

Yaşanılan dönemin dinî, fikrî ve itikadî atmosferi, o dönemde yaşayan herkese az veya çok tesir eder. Bu nedenle içinde yaşanılan asır, kişinin şekillenmesinde başat rol oynar. Fahreddin er-Râzî de içinde yaşadığı çağın dinî ve fikrî atmosferinden etkilenmiş ve o zamanki sorunları çözme adına eserler kaleme almış velud yazarlardandır.

Fahreddin er-Râzî, çeşitli fikrî akımların yoğun olduğu bir dönem ve coğrafyada yaşamıştır. Özellikle bazı mezheplerin söz konusu coğrafyada etkin olması, er-Râzî'nin bu mezhep mensuplarıyla fikrî tartışmalar yapmasına neden olmuştur. Bu tartışmalar gerek er-Râzî'nin eserlerinde gerekse o dönem hakkında bilgiler veren eserlerde yer almaktadır.

er-Râzî, özellikle Şia, Mu'tezile ve Kerramiyye gibi dönemin etkin mezheplerinin görüşlerine eleştirel yaklaşmıştır. er-Râzî'nin kendisini Ehl-i Sünne ve'l-Cemaa'dan biri olarak görmesi, bu fırkalara karşı fikrî mücadele vermesini netice vermiştir.

er-Râzî, birçok alanda eserler kaleme almıştır. Ancak konumuz açısından önem arzeden eseri, *İ'tikâdâtü Fıraki'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn* adlı eseridir. er-Râzî'nin *İ'tikâdât*'ı, İslam mezhepleri ve fırak geleneği içerisinde "milel-nihal" tarzında kaleme alınmış bir eserdir. Özellikle o döneme kadar ortaya çıkmış İslam fırkaları hakkında özlü bilgiler vermesi, kendine has bir İslam mezhepleri tasnifinin olması ve diğer "milel-nihal" kitaplarından farklı olarak Sufiyye fırkalarına da yer vermesi onu önemli kılan taraflardandır.

İslam Mezhepleri Tarihçileri yapmış oldukları mezhep tasniflerinde bir ittifak sağlayamamışlardır. Çünkü bu konuda eser telif edenler, dörtten onakadar değişik sayılarda ana mezhebe eserlerinde yer vermişlerdir. Ana mezhepler konusunda bir ittifak sağlayamayan İslam Mezhepleri Tarihçileri, mezheplerin tali kolları hakkında da aynı şekilde bir birliktelik sağlayamamış ve değişik sayıda mezhep tasnifleri yapmışlardır.

er-Râzî, söz konusu eserinde, İslam fırkalarının ekseriyetini içine alan bir tasnif benimseyerek "*yetmişüç fırka*" hadisini kesretten kinaye olarak kabul ederek kendini bu konuda sınırlamamıştır. Eserindeki tasnifinde yüzden fazla fırkaya yer verirken, buna rağmen fırkaların bunlardan ibaret olmayıp gerçekte bu sayının daha da çok olduğunu ifade etmiştir.

er-Râzî'nin eserini orijinal kılan yönlerden en önemlisi de Sufiyye fırkasına tasnifinde yer vermesidir. Çünkü kendinden önce fırka tasnifi yapanlar kısmen Sufiyye'den bahsetseler bile onları müstakil bir fırka olarak ele almamışlardır.

er-Râzî'nin *İ'tikâdât*'ına önem kazandıran bir diğer husus da tasnifinde İslam dışı sayılan fırka ve dinlere ayrıca yer vermesidir. Hatta eserinde gerek meşşâî ve gerekse diğer filozofların görüşlerine de kısaca yer vermiştir.

er-Râzî'nin, milel-nihal tarzında kaleme aldığı *İ'tikâdât* adlı bu eseri, İslam mezhepleri alanında kendine has bir üslupla İslam mezheplerini tanıtmının yanı sıra, İslam dışı unsurlara da tasnifinde yer vermesi nedeniyle klasik bir

kaynak olarak kabul edilebilecek önemli bir çalışmadır.

Abstract

(Fakhr ad-Din ar-Razi's Classification of Islamic Sects and his approach to historiography of Islamic Sects)

I'tiqadat al-Firak al-Muslimin wa'l-Musrikin, Fakhraddin al-Razi's work written in History of Islamic Sects, is an important book in several aspects. He not only gives information on Islamic Sects until his time, but also gives information on the sects of other religions such as Judaism, Christianity, Majusizm and Sabiism in a brief manner. al-Razi gives information on about 100 sects without putting his judgement by saying "it is acceptable or deniable" unlike what other authors did.

Key Words: Fakhraddin ar-Râzî, Islamic Sects, Classification of Sect, I'tikadât.

Kaynakça

- Berk, Ali Nurullah, *Fahredden er-Râzî'nin Mefatihü'l-Ğayb Adh Tefsirinde Şia'ya Yönelik Tenkitler*, Basılmamış YL tezi, HÜSBE, Şanlıurfa 2006.
- Brockelmann, Carl, *Geschichte der Arabischen Litteratur, Supplementband, (GAL, Suppl.), I-III*, E. J. Brill, Leiden, 1938.
- Brockelmann, Carl, *Geschichte der Arabischen Litteratur (GAL), I-II*, E. J. Brill, Leiden, 1949.
- Ebû Zehrâ, *Muhammed, İslam'da Siyasî İtikadî ve Fikhî İslam Mezhepleri Tarihi*, çev: Hasan Karakaya, Kerim Aytekin, Abdulkadir Şener, İstanbul: Hisar yayınevi, ts.
- Ebu'l-Meâlî, Muhammed el-Hüseynî el-Alevî, "Kitâbu'l-Beyânî'l-Edyân",

Farsça'dan Arapça'ya çeviren Yahya el-Hasan, *Ezher Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, XIX, 1 (1957).

- el-Bağdâdî, Abdulkâhir b. Tâhir b. Muhammed, *el-Fark Beyne'l-Fırak*, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.
- er-Râzî, Fakhraddin, *el-Erbaîn fî Usûli'd-Dîn*, thk., Ahmed Hicâzî es-Sekâ, Kahire: Mektebetu'l-Kulliyâti'l-Ezheriyye, 1986.
- er-Râzî, Fakhraddin, *I'tikadâtü Fırakü'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn*, thk., Ali Sâmî en-Neşşâr, Kahire 1938.
- er-Râzî, Fakhraddin, *Kelâm'a Giriş (el-Muhassal)*, çev., Hüseyin Atay, Ankara: AÜİF yayınları, 1978.
- er-Râzî, Fakhraddin, *Münâzârât fî Bilâdi Maverâ'u'n-Nehr*, thk., Fethullah Huleyf, Beyrut: ts.
- es-Safedî (764/1363), *Kitâbu'l-Vâfi bi'l-Vefeyât*, thk., Ahmed el-Arnaut, Türkî Mustafa, Beyrut: 2000.
- Eş'arî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail, *Makâlâtü'l-İslamiyyîn*, nşr., H. Ritter Weisbaden 1980.
- Fığlalı, E. Rûhi, *Günümüz İslam Mezhepleri*, İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2008.
- Fığlalı, E. Ruhi, *Mezhepler Arasındaki Farklar (Önsöz)*, Ankara: TDV yayınları, 1991.
- Gazzâlî, *el-Munkız mine'd-Dalâl*, thk., Cemîl Salîba, Kâmil 'İyâd, Beyrut: Dâru'l-Endelûs, 1967.
- Gömbeyaz, Kadir, 73 Fırka Hadisinin Mezhepler Tarihi Kaynaklarında Fırkaların Tasnifine Etkisi, *Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XIV, 2, (2005), ss. 147-160.

- Gömbeyaz, Kadir, "Bir Fırak Müellifi olarak Fahreddin er-Râzî" *İslam Düşüncesinin Dönüşüm Çağında Fahreddin er-Râzî*, (içinde bölüm ss. 347-378), ed. Ömer Türker- Osman Demir, İsam yayınları, İstanbul 2013.
- Huleyf, Fethullah, *Fahrudin er-Râzî*, İskenderiyye: Dâru'l-Camiati'l-İslamiyye, 1976.
- İbn Ebi Usaybia, Muvafakaddin Ebi'l-Abbâs Ahmed b. el-Kasım b. Hali fe b. Yunus es-Sa'dî (668/1270), *Uyunu'l-Enba fi Tabakati'l-Etibba*, thk., Nizâr er-Ridâ, Beyrut: Dâru'l-Mektebetu'l-Hayat, ts.
- İbn Hallikan, Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed Ebî Bekr (681/1282), *Vefâyâtü'l-A'yân*, thk., İhsan Abbas, Beyrut: Dâru's-Sâdir, ts.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali el-Endelusî ez-Z'ahirî, *Kitab el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvaî ve'n-Nihal*, Bağdâd: Mektebetu'l-Musennâ, ts.
- İbn İmad (1089/1678), *Şezarâtu'z-Zeheb ve fi Ahbâri men Zeheb*, thk, Abdulkadir el-Arnaut, Mahmud el-Arnaut, Beyrut: Dâru İbn Kesir, 1986.
- İsferaini, Ebu'l-Muzaffer, *et-Tabsîr fi'd-Dîn*, thk., Kemal Yusuf el-Hût, Beyrut: Alemu'l-Kütub, 1983.
- Karabiber, N. Kemal, *Fahreddin er-Râzî'ye Göre İslam Mezheplerinin Tasnifi*, Basılmamış YL tezi, HÜSBE, Şanlıurfa 1996.
- Özler, Mevlüt, *İslâm Düşüncesinde 73 Fırka Kavramı*, İstanbul: 1996.
- Sancar, Faruk "İ'tikâdâtü Fıraki'l-Müslümin ve'l-Müşrikîn", (çevirisi) *Din Bilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi*, IX:2 (2009), ss., 236-274.
- Sancar, Faruk, "İ'tikâdâtü Fıraki'l-Müslümin ve'l-Müşrikîn ve el-Milel ve'n-Nihal Literatüründeki Yeri", *Kelam Araştırmaları*, VII:1 (Ocak 2009), ss., 131-148.
- Subki, Abdulkâfi (746/1345), *Tabakatu's-Şafiyyeti'l-Kubrâ*, thk., Mahmud Muhammed et-Tenâhî; Abdulfettâh Muhammed el-Hâvî, Kahire: Dâru İhyai Kutubi'l-Arabiyye, 1971.
- Yusuf el-Kiftî, Cemaleddin Ebi'l-Hasen Ali b. el-Kâdî el-Eşref (646/1248), *İhbâru'l-Ulemâ bi'Ahbâri'l-Hukemâ*, Kâhire: Mektebetu'l-Mutenebbî, ts.
- Uludağ, Süleyman, *Fahreddin Râzî*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991,